

ANDREAS TRANVIK

MELLAN NATIONALEKONOMI OCH SOCIOLOGI

August Strindberg som samhällsvetare

Introduktion

I den omfattande sekundärlitteraturen om August Strindbergs vetenskapliga intressen är vissa av de discipliner han ägnar sig åt betydligt mer genomlysta än andra.¹ Strindbergs naturvetenskapliga tänkande har rönt mest uppmärksamhet i forskningen.² Likaså har hans idéer om bland annat historie- och språkvetenskapliga frågor ägnats ett flertal studier.³ Strindbergforskningen har på så sätt framför allt uppehållit sig vid hans relation till naturvetenskapliga och humanistiska discipliner; relationen till samhällsvetenskaperna, däremot, är i stor utsträckning förbisedd.⁴ Det finns, tror jag, goda skäl att ändra på detta om vi vill få en mer fullödig bild av författarskapet. I denna artikel ämnar jag således vidareutveckla Strindbergforskningen vad gäller dess studieobjekts samhällsvetenskapliga tänkande. Genom idéanalytiska och idéhistoriskt kontextualiserande läsningar – med en särskild kunskaphistorisk inriktning – av ”Om det allmänna missnöjet, dess orsaker och botemedel” (1884) och *Bland franska bönder* (1889), följt av en kort och skissartad exposé över Strindbergs ekonomikritik från ”August Strindbergs Lilla Katekes För Underklassen” (1884) fram till *En blå bok* (1907–1912), är tanken att erbjuda en bättre förståelse inte bara för samhällsvetaren Strindberg, utan också för hans mångdisciplinära vetenskapliga engagemang i stort.⁵

Argumentationen i denna artikel medger därmed att Strindbergs idévärld är betydligt rikare än att enbart innefatta samhällsvetenskapliga kategorier. Likaså lämnar den öppet för möjligheten att inkorporera ett större material framgent, i syfte att fördjupa resonemangen. För närvarande finns det emellertid inte utrymme att i detalj diskutera hur Strindbergs samhällsvetenskapliga tänkande får skönlitterära uttryck i mer kanoniserade texter. Inte heller går det i detta sammanhang att på ett djupgående vis belysa hur sådana uttryck ändrar karaktär under olika delar av författarskapet. Det skulle till exempel vara synnerligen intressant att relatera samhällsvetenskaperna

till Strindbergs senare degenerationstänkande, liksom till hans periodvisa läsningar av diverse socialistiska och anarkistiska författare, men sådana företag måste dessvärre, av utrymmesskäl, lämnas därhän i denna artikel.

Trots denna begränsning är det av stor vikt för argumentationen i det följande att det görs klart att Strindbergs samhällsvetenskapliga intressen inte är övergående, det vill säga att de inte enkom hör till det 1880-tal som huvudsakligen är föremål för diskussion här. Med Karin Aspenberg, som applicerar den fenomenologiskt präglade tematiska kritiken på författarskapet i *Strindbergs värld. En tematisk författarskapsläsning* (2012), går det nämligen att tala om ”en enskild stämma” hos Strindberg, trots ”textytans variationer”.⁶ Urskiljandet av denna stämmas alla tänkbara samhällsvetenskapliga register låter sig inte göras här, men det finns ändå en rörelse mot det diakrona i argumentationens struktur, och artikeln avslutas med att jag pekar framåt mot hur Strindbergs ekonomikritik återkommer i den senare delen av författarskapet. Artikeln är därvidlag att betrakta som en begynnande hermeneutisk ansats snarare än en slutförd tolkning – en inbjudan till samtal snarare än en fastställd monolog.

Att studera samhället. En kort historik

För att förstå sättet på vilket Strindberg skriver in sig i diverse samhällsvetenskapliga diskurser måste det först sägas något om samhällsvetenskapens begreppsliga innebörd och historia. Låt oss därför börja med det rent definitionsmässiga. Samhällsvetenskaperna är ett paraplybegrepp – i likhet med kategorier som naturvetenskap och humaniora – innefattandes en större samling av mindre discipliner.⁷ I någon abstrakt idéhistorisk mening går det säkerligen att härleda ämnesinnehållet häri långt bak i tiden, men som utkristalliserade discipliner återfinns dessas begreppshistoriska och institutionella rötter huvudsakligen i modernitetens och disciplinformerings 1800-tal.⁸ Dessa discipliner – däribland nationalekonomi, statsvetenskap och sociologi – kännetecknas av ett gemensamt intresse för att studera och beskriva just *samhället*, och ett gemensamt anspråk på att göra detta med vetenskapliga metoder och terminologier.⁹ Den grundläggande ansatsen är alltså empirisk snarare än normativ, och därigenom skiljs samhällsvetenskaperna åt från den politiska filosofin, vars historia i huvudsak snarare är präglad av normativa frågeställningar.¹⁰ Det går mycket riktigt att argumentera för att den förra verksamheten är ett slags modern avknoppning av den senare, det vill säga att det finns en historisk rörelse genom vilken den politisk-filosofiska traditionen utvecklas till distinkta samhällsvetenskaper. Ett sådant resonemang för till exempel sociologen och statsvetaren Seymour Martin Lipset i en antologi om sina ämnen:

As the various social sciences emerged, they took over problems which had been treated as part of an interrelated whole by Aristotle, Plato, Locke, Hobbes, Hegel, Montesquieu, and the myriad of others who, concerned with the good society, with moral behavior, directed their attention to the ways in which men act in concert, therefore, politically. The other social science fields as they separated from philosophy, and thus from the study of the polity, took on distinct methodological foci. [...] [T]hey looked for methods of testing or validating their propositions.¹¹

Vad Lipset beskriver här är inte bara hur ett metodologiskt förfinande äger rum i studiet av politiken. I redogörelsen härbärgeras nämligen också den mer övergripande kunskapshistoriska processen varmed det metodologiska raffinerandet överhuvudtaget möjliggörs. Det handlar förstas om *specialiseringen*.¹² I den politiska teoretikern Peter Wagners *A History and Theory of the Social Sciences. Not All That is Solid Melts into Air* (2001) diskuteras denna process och dess betydelse för utformandet av samhällsvetenskaperna på ett än mer explicit sätt än hos Lipset. Wagner beskriver hur "the social sciences emerged from under the tutelage of philosophy and of history", och att "[t]hey gained an independent status and some recognition for their own claim to provide valid knowledge about, and useful orientation in, the contemporary world".¹³ Sålunda är samhällsvetenskap faktiskt en otänkbar kategori utan framväxten av det som historikern Peter Burke kallar för "[t]he age of territoriality", det vill säga ett territorialiserings tidevarv för kunskapens vidkommande.¹⁴

Om vi nu återgår till Strindberg så kan vi mot bakgrund av diskussionen ovan konstatera att samhällsvetenskaperna till stor del växer fram och institutionaliseras under hans levnad. Och det går honom inte heller omärkt förbi. För Strindberg blir dessa nya discipliner, trots att de alltså historiskt sett härrör ur specialisering, blott en del av ett större mångdisciplinärt, för att inte säga anti-disciplinärt sammanhang, i vilket Strindberg, med en av Isaiah Berlin och Archilochos inspirerad metaforik, försöker vara en räv (en generalist) i en igelkottens (specialistens) tidsålder.¹⁵ Denna strävan är, som jag har noterat annorstädes, "en av Strindbergs starkaste konstanter".¹⁶ "[I]frågasättandet av den moderna ämneskategoriserande logiken löper som en röd tråd genom hela författarskapet", liksom intresset för vetenskaperna i dess otaliga disciplinära skepnader.¹⁷ Låt oss därför titta närmare på Strindbergs samhällsvetenskapliga tänkande som en del av denna mångdisciplinära och diakrona helhet.

"Om det allmänna missnöjet, dess orsaker och botemedel". Strindberg och arbetsdelningen

Med "Om det allmänna missnöjet" övergår Strindberg, som Martin Kylhammar formulerar det i *Maskin och idyll. Teknik och pastoral ideal hos Strindberg och Heidenstam* (1985), "från den konstnärliga gestaltningen till den politiska pamfletten".¹⁸ Denna essä, som Strindberg på ett ställe omnämner som "nyckeln till hela mitt författarskap",¹⁹ är en normativ traktat med en utpräglat samhällskritisk tendens, varför det är just dess ideologiska och politisk-teoretiska aspekter som brukar framhållas i forskningen. I Sven-Gustaf Edqvists *Samhällets fiende. En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son* (1961) läggs tonvikten på inflytandet från Jean-Jacques Rousseau och dennes civilisationskritik i en skrift som *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755), och i Kylhammars ovan nämnda *Maskin och idyll* tolkas Strindbergs essä likaledes som ett uttryck för pastoral ideologi, det vill säga som ett idealiserande av naturen och ett avvisande av teknik och industri.²⁰ Strindberg argumenterar nämligen för att samhället är "en anordning som minst sagt kan kallas opp och ner vänd, och visar så många motsägelser att man knappast kan tro att det uppkommit på naturlig väg".²¹

Den grundläggande samhällsreliga problematik Strindberg identifierar är den moderna arbetsdelningen.²² Tidigt i framställningen slås det fast att "[n]är varje människa

tog en bit, en detalj för sig, blev hon utmärkt färdig i den detaljen, men krympling i alla andra, och vi äro duktiga specialister, från leksaksfabriksarbetaren i Nürnberg som tillbringar hela sitt liv med att måla rocken på tennsoldaten till den lärde filosofen som kan grekernas och romarnas filosofer på grundspråket men icke kan läsa Spencer därför att han ej lärt engelska; vi äro utmärkta i var sin detalj men äro dåliga samhällsmäniskor.”²³ Här uppvisar Strindberg en utarbetad förståelse för arbetsdelningens implikationer, både vad gäller industriell produktion (”leksaksfabriksarbetaren i Nürnberg”) och vad gäller kunskapsproduktion (”den lärde filosofen”), och hans syn på utvecklingen härvidlag är otvetydigt negativ. Det handlar inte minst om att arbetsdelningen – som bland annat alltså leder till den redan omnämnda specialiseringen – också tycks leda till sammansättningen av klasser, och därmed till en samhällelig söndring som inte existerar i det förmodat jämlika jordbrukssamhället.²⁴

Strindbergs teoretiserande i ”Om det allmänna missnöjet” består emellertid inte av något självständigt löst tyckande, som om det försiggick i ett idéhistoriskt vakuum. Vid sidan av det flitiga åberopandet av Rousseau – ”min oförgätlige vän”²⁵ – föregår en lika intensiv dialog med representanter för de framväxande samhällsvetenskaperna. Nationalekonomiska och sociologiska auktoriteter apostroferas ideligen. Strindbergs idé om samhällsklassernas struktur presenteras till exempel med påståendet att ”[s]amhället indelar sig självt av naturen i två genomgående klasser: de outhärliga och de uthärliga (de närande och de tärande)”,²⁶ och detta sker med en hänvisning till fysiokraten François Quesnay, en av ekonomiämnets främsta teoretiker från tiden före dess institutionalisering:

Den första stora tänkare som gjorde det ekonomiska samhället till föremål för vetenskap, de Quesnay, och vilken kallas nationalekonomiens grundläggare benämnde dessa grupper de produktiva och de improduktiva. Att sedermera ett parti anser Adam Smith ha vederlagt denna indelning betyder icke detsamma som att den förra meningen är vederlagd, och skulle jag räkna mig till någon skola, skulle det vara till Den Fysiokratiska som de Quesnays kallas, ty den har det ovederläggliga för sig, nämligen naturen och det verkliga förhållandet.²⁷

Fysiokratismen, den teoribildning som Strindberg åberopar här ovan, växer fram under 1700-talet som en reaktion mot merkantilistiska och protektionistiska tendenser i det tidigmoderna Frankrike. Den grundar sig i en idé om att lagbundenheter inte bara återfinns i naturen utan också i samhället, och att den sociala ordningen därför bör harmoniera med den naturliga. En närliggande och minst lika betydelsefull premis är idén om att jordbruket är oundgängligt för ekonomins produktivitet, det vill säga att välbstånd är avhängigt en agrarkapitalistisk ordning, vilket föranleder ett förespråkande av frihandel vad gäller jordbruksprodukter.²⁸

Med historikern Elizabeth Fox-Genovese kan man kalla fysiokratismen för ”the first modern school of economics”, men detta innebär inte att Quesnays senare ställning inom den nationalekonomiska disciplinen skulle vara stark.²⁹ Redan på Strindbergs tid anses det fysiokratiska tankegodset vara inomdisciplinärt daterat. Då som nu är det Adam Smith – inte Quesnay – som framhålls som disciplinens historiska auktoritet *par préférence*. Det är Smith som brukar omnämnas som nationalekonomins fader, och som tillskrivs en fortsatt och förnyad aktualitet i läroböckerna, medan Quesnay på sin

höjd förekommer som en idéhistoriskt intressant föregångare men utan livskraftiga forskningsbidrag.³⁰ Strindbergs bedömning är en annan. Han dammar i stället av Quesnay och avfärdar Smiths invändningar mot denne. I någon mening skapar han sig härigenom en egen nationalekonomisk kanon, i direkt opposition mot den som har etablerats av specialisterna – eller igelkottarna, om man så vill. Det rör sig alltså om ett tämligen excentriskt vetenskapligt förhållningssätt hos Strindberg; han anför en alternativ auktoritet och bestrider den gängse.

Smith nämns bara på ett ställe i ”Om det allmänna missnöjet”, men kritiken mot honom går faktiskt att utläsa i essäns hela argumentation. Strindbergs huvudtema – arbetsdelningen och dess problem – är nämligen en spegling av ett av Smiths huvudteman – arbetsdelningen och dess förtjänster. Det är mycket riktigt arbetsdelningen som fungerar som den teoretiska grundvalen för *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), Smiths och hela den nationalekonomiska disciplinens *magnum opus*. Redan det första kapitlet i det första bandet av denna lärobyggnad över den industriella kapitalismen går under namnet ”Of the Division of Labour”.³¹ Här argumenterar Smith för att arbetsdelningen är den enskilt viktigaste faktorn bakom ekonomisk tillväxt.³² Tonvikten ligger alltså inte som hos Quesnay och fisiokraterna på någon särskild *sektor* i ekonomin, utan snarare på den bakomliggande *process* med vilken ”universal opulence” överhuvudtaget kan skapas.³³ Ett klassiskt exempel som Smith lyfter fram i detta sammanhang är produktionen av nålar. Denna är illustrativ, menar han, för den specialisering och effektivisering som arbetsdelningen möjliggör:

I have seen a small manufactory of this kind where ten men only were employed, and where some of them consequently performed two or three distinct operations. [...] Those ten persons [...] could make among them upwards of forty-eight thousand pins in a day. Each person, therefore, making a tenth part of forty-eight thousand pins, might be considered as making four thousand eight hundred pins in a day. But if they had all wrought separately and independently, and without any of them having been educated to this peculiar business, they certainly could not each of them have made twenty, perhaps not one pin in a day; that is, certainly, not the two hundred and fortieth, perhaps not the four thousand eight hundredth part of what they are at present capable of performing, in consequence of a proper division and combination of their different operations.³⁴

Om arbetarna på fabriksgolvet skulle börja producera nålar var för sig så skulle alltså resultatet kraftigt försämrats, enligt Smiths ekonomiska analys. Denna princip om arbetsdelningens produktiva potential är dock inte enbart applicerbar på det fysiska arbetet; även tänkandets utveckling följer enligt Smith det moderna samhällets uppdelande logik. Kunskapsproduktionen visar sig därmed ha en del gemensamt med den industriella produktionen:

In the progress of society, philosophy or speculation becomes, like every other employment, the principal or sole trade and occupation of a particular class of citizens. Like every other employment too, it is subdivided into a great number of different branches, each of which affords occupation to a particular tribe or class of philosophers; and this subdivision of employment in philosophy, as well as in every other business, improves

dexterity and saves time. Each individual becomes more expert in his own peculiar branch, more work is done upon the whole, and the quantity of science is considerably increased by it.³⁵

Arbetsdelningen är ett empiriskt faktum, och så långt är Smith och Strindberg överens. Nålfabriken hos Smith och leksaksfabriken hos Strindberg illustrerar i grund och botten samma process. Men vad som däremot skiljer dem åt är värderingen av denna. Den normativa slutsatsen i *The Wealth of Nations* inverteras nämligen i ”Om det allmänna missnöjet”; Smiths bejakande inställning ersätts med Strindbergs avståndstagande. Ur arbetsdelningen är ”so many advantages [...] derived” menar Smith, medan Strindberg hävdar att ”[v]i äro genom specialiseringen så angripna av andliga sjukdomar att vi ej förstå varann oaktat vi tala samma språk”.³⁶ Det som Smith betraktar som en ekonomisk triumf tolkar Strindberg således som ett andligt förfall.³⁷

Utöver den fysiokratiska indelningen av de oundärliga och de oundärliga, eller de närande och de tärande, så delas samhället i ”Om det allmänna missnöjet” in i yrkeskategorier och professionstyper. Strindberg urskiljer tretton av arbetsdelningen alstrade grupper i samhället: ”försten”, ”ämbetsmannen”, ”läkaren”, ”köpmannen”, ”sjömannen”, ”hantverkaren”, ”fabrikanten”, ”arbetaren”, ”tjänstefolket”, ”kulturmänniskan företrädesvis/de lärde”, ”författaren”, ”artisten” och ”de urspårade”. Långa disparata redogörelser följer om deras ekonomiska och sociologiska funktioner – arbetaren beskrivs till exempel som ”den mest olyckliga av alla samhällets medlemmar”³⁸ – men gemensamt för dem alla är oförmågan ”att överskåda det hela”.³⁹ Om läkaren skriver till exempel Strindberg att ”säkert skulle samhället vinna litet mera på att få del av hans iakttagelser på samhällslivet och människan såsom samhällsmedlem än av hans lärda sjukdomsberättelser i facktidskriften”.⁴⁰ Om sjömannen heter det likaledes att ”[h]an blir så specialist på sjön att landet för honom endast blir en hamn där det finns krogar eller i bästa fall en väntande hustru”, och att ”[h]an har tillochmed sitt eget språk fullt av tekniska termer som ännu mer söndrar honom från landets bebyggare”.⁴¹ Så blir arbetsdelningen ett hinder för samhällelig ordning och gemensam kommunikation.

Arbetsdelningen svarar därtill för en ”kunskapsförmågans inskränkning” enligt Strindberg, vilket än en gång går stick i stäv med Smiths betydligt mer positiva syn på saken.⁴² Smith menar att specialiseringen ”improves dexterity and saves time” som det hette i blockcitater här ovan. Strindbergs motsvarande utsagor är desto dystrare:

I forntiden sökte den vise att överskåda hela sammanhanget i skapelsen, att därur draga slutsatser nyttiga för medmänniskorna (jämf. Plato, Aristoteles o.s.v.). Då funnos visserligen icke så mycket böcker som nu, vilka måste genomdykas och plockas på citater för att ordet skulle få vikt. I nyare tider har man genom en för långt driven arbetsdelning fått en massa specialister, som var och en veta en liten detalj; därav har den olyckan inträtt att överskådligheten blivit nästan omöjlig och att den lärde blivit en krympling; men vad värre är vetenskaperit har blivit en kult av det onyttiga. Ju onyttigare en lärd avhandling är dess större anseende åtnjuter den; och vädrar man det minsta syfte till direkt välfärd för mänskorna så är arbetet förkastat såsom ovetenskapligt. Därav också denna de lærdes fasa för alla populariseringar av vetenskapen, vilken fasa endast är ett uttryck av den brutalaste egoism. Därav dessa vetenskapliga strider om ett skiljetecken och dessa bokmakerier om ingenting.⁴³

För Strindberg är igelkottens uppgång och rävens fall ingen trivial sak. Det är en stor olycka att ”den lärde blivit en krympling”, och att ”vetenskaperit har blivit en kult av det onyttiga”. Samtidigt visar han här också förståelse för att det förr ”visserligen icke [funnos] så mycket böcker som nu”, och därmed att den kunskapshistoriska utvecklingen är fullt begriplig. För hur ska rävarna kunna överleva när kunskapens expansion aldrig upphör? Strindberg tar i detta sammanhang upp den brittiske 1800-talshistorikern Henry Thomas Buckle: ”Buckle är ett exempel på den moderna vetenskapsmannens försök att vara specialist i allt; han stupade också på försöket och lämnade ett otillfredsställande fragment”.⁴⁴ Utan att nämna den vid namn anmärker Strindberg här på Buckles *History of Civilization in England* (1857–1861), ett synnerligen ambitiöst men likväl ofullbordat verk som syftar till att ge en heltäckande civilisatorisk historieskrivning baserad på kausala, närmast deterministiska principer.⁴⁵ Buckles tidiga död, och misslyckandet med det enorma bokprojektet, läser Strindberg som en illustration av det utsiktslösa i att aspirera på att vara en räv i det moderna samhället. I ”Om det allmänna missnöjet” visar han alltså själv insikt i den problematik som specialiseringen medför. Förtvivlat fortsätter han ändå under resten av sitt liv att i likhet med Buckle försöka ”vara specialist i allt”.

”Om det allmänna missnöjet” är alltså inte bara en rousseauansk kulturkritik, såsom den ofta brukar beskrivas. Dess premisser är i lika hög grad rotade i en samhällsvetenskaplig diskussion om arbetsdelningen. Strindbergs problemlösning är visserligen rousseauanskt inspirerad, men detta är inte den enda diskurs han ingår i. Redan första gången Rousseau nämns – när Strindberg talar om varifrån han har hämtat sina ”bodemedel” mot det andliga förfallet – så är det ”sådana män som Rousseau, Spencer, Mill” som framhålls.⁴⁶ Rousseau återopas alltså inte på egen hand. Han ingår i stället i ett större sammanhang av lärda auktoriteter, med bland andra Herbert Spencer och John Stuart Mill, och givetvis även de tidigare diskuterade Quesnay och Smith. I en mer underförstådd bemärkelse skriver Strindberg också in sig själv i detta sällskap, och därigenom legitimerar han det egna samhällsvetenskapliga bidragets värde. Det är emellertid ett värde som samhällsvetenskapernas igelkottar inte sällan ser igenom och ifrågasätter. Så skriver till exempel den danske nationalekonomen Aleksis Petersen-Studnitz i en recensionsartikel i *Nationalökonomisk Tidsskrift* att Strindbergs resone-mang är präglade av överdrifter och självmotsägelser.⁴⁷

Strindbergs samhällsvetenskapliga engagemang slutar emellertid inte med ”Om det allmänna missnöjet”. Den numera agrarsocialistiske Strindberg börjar i stället planera ett stort projekt som han hoppas ska ”rädda mig från Skönlitteraturen”, och vars syfte är ”att beskriva Europas Bonde”.⁴⁸ Det är mot detta projekt – de planerade ”Studier öfver Europas bondestånd”⁴⁹ – som vi nu vänder oss.

Bland franska bönder. En antropologisk sociologi

I ett brev till Albert Bonnier, skrivet på hösten 1884 efter utgivningen av ”Om det allmänna missnöjet”, skisserar Strindberg sina nyfunna samhällsvetenskapliga planer. Han vill nu gå från teori till empiri, och genom handfasta expeditioner studera det bondeliv som han diskuterar på ett abstrakt avstånd i essän dessförinnan:

Min afsigt är att under loppet af några år, omvexlande med skönlitteratur i pauserna, göra resor

Genom De Hvitas Verdsdel

för att studera Europas Urinnevånare, d.v.s. den jordbrukande befolkningens, böndernas villkor. [...] Hvad jag vill, sedan förstudier i böcker och statistiska byåer äro gjorda, är att vandra i landet, undvikande städerna, och söka skildra såsom turist:

Landskapet (stämningstycken)

Menskorna: (utseende, intelligens etc.)

Sederna.

Familjen (Qvinnofrågan)

Uppfostran.

Jorden:

Styckning.

Existens-minimum.

Jordskatten.

Utvandringen (orsakerna, utsträckningen)

Boningshus.

Kläder.

Åkerbruksmetod

Produkter

Redskap.

Boskap.

o.s.v.⁵⁰

Bakom denna omfattande förteckning skymtas en ambition att komplettera skrivbordsprodukten "Om det allmänna missnöjet" med riktiga fältstudier. På ett sociologiskt och antropologiskt vis ämnar Strindberg således skildra den jordbrukande klassen i vad han kallar "De Hvitas Verdsdel". Med i planerna på länder att besöka och utforska är Grekland, Italien, Frankrike, Tyskland, England och Irland.⁵¹ Men det storslagna projektet bär emellertid inte frukt. Bara en av delstudierna realiseras, det vill säga den om det franska bondelivet. Låt oss titta närmare på denna.

Bland franska bönder blir till åren 1885 och 1886, men ges ut i bokform först 1889.⁵² Den består av två huvudsakliga avsnitt; i det ena beskriver Strindberg tillvaron i Grez-sur-Loing, byn strax utanför Paris där han periodvis uppehåller sig, och i det andra redogör han för en längre resa till olika platser på den franska landsbygden tillsammans med den unge studenten Gustaf Steffen, han som så småningom ska förevigas på ett synnerligen pejorativt sätt som Schilf i "Hjärnornas kamp" i *Vivisektioner* (1887).⁵³ Utöver dessa två avsnitt återfinns också en inledning och en sammanfattande teoretisk reflektion. Om huvudtemat i "Om det allmänna missnöjet" var arbetsdelningens generella problematik så är *Bland franska bönder* ett slags fördjupning vad gäller en av dess specifika implikationer, nämligen den politiska och ekonomiska konflikten mellan stad och land.⁵⁴ Detta aktualiseras redan i förordet, då berättarjaget befinner sig i Paris och börjar samtala med "en gammal man i grått skägg" som lägger ut texten om stadens förkastlighet:⁵⁵

– Varför hata ni då staden?
– Därför att den ödelägger landet. Den är som lejonets kula, alla spår leda dit men inga dädan. Den är som en böld, ty den tar upp alla kroppens nyttaiga vätskor och lämnar endast var ifrån sig. Den slukar årligen 26 millioner francs i kött, 38 millioner i höns och vilt, 21 millioner i fisk, 34 millioner i smör, 2 millioner i frukt, 1 million i legymer med mera, och den ger ifrån sig varje sekund 25 litres gödningsämnen som kastas ut i havet genom den stora rännstenen Seine, den dricker årligen 400 millioner litres vin som sugit landets bästa och fetaste jord och vad ger den igen? Hur många millioner skålpund stärkelse, som tagits ur våra åkrars potatis och som är ett viktigt födoämne, släppa icke tvätterskorna ut i floden, hur många millioner kilo fetter och oljor gå icke ut genom tvål och pomador, hur många millioner ägg sköljas ej bort genom kloakerna i den appetryt fabrikanten ger linnevarorna...⁵⁶

Den gamle mannens anti-urbana utläggningar anger tonen för hela *Bland franska bönder*. Dess ekonomiska analys är blott en förlängning av den som förekommer i ”Om det allmänna missnöjet”, där det heter att ”[s]taden suger ut landet; den tar bara emot, men ger dåligt igen”.⁵⁷ Tanken är alltjämt att ”[s]taden är en parasit, som lever på samhällsmedlemmarna, den är styrande och tärande, i sig själv improduktiv, och förtjänar inte bättre öde än att brännas upp, så som kommunarderna velat”, som Gunnar Brandell formulerar det i sin lilla bok *På Strindbergs vägar genom Frankrike* (1949).⁵⁸ Sälunda är Strindbergs fysiokratism också en radikalism, en vilja att i likhet med Karl Marx inte bara studera, utan också förändra det rådande samhällets sociala och ekonomiska grundvalar.⁵⁹ Även i *Bland franska bönder* menar han att den artificiella staden måste lämnas därhän, och det naturliga bondelivet återerövrats:

Vad är då natur och naturliga förhållanden för organismen människan? Jo, atmosfärisk ren luft, solens ljus, sömn om natten, stark sund föda om dagen, måttligt kroppsarbete, enkla förströelser. Skänker storstaden dessa naturförhållanden åt människan? Nej; och därför är stadsbon en neuropat, därför äro sjukhusen, hospitalen, bårhusen, lastens hotell, fångelserna, hjärninflammationerna, yrkessjukdomarne, äregirighetens och vinningslystnadens monomaner, ofruksamheten, de flesta självmorden, alla hemma i staden. [...] Alltså framtiden åt bonden! är den önskan och den förhoppning som uttalats av alla samhällsförbättrare.⁶⁰

I denna passage om stadslivets patologier förebådar Strindberg faktiskt innehållet i ett flertal av sociologins klassiker. Att staden kan utgöra en grogrund för alienation är nämligen en grundbult hos såväl Ferdinand Tönnies i *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) som hos Georg Simmel i ”Die Großstädte und das Geistesleben” (1903), och att självmordets orsaker i första hand är sociala snarare än individuella ska så småningom bli Émile Durkheims stora insikt i *Le Suicide* (1897).⁶¹ I vissa avseenden är Strindberg alltså något av en sociologisk föregångare. *Bland franska bönder* pekar emellertid inte bara framåt, utan är likaledes förankrad i traditionen bakåt. I ”August Strindberg. Författaren som sociolog” (2015) tar sociologen Richard Swedberg fasta på just Strindbergs förtrogenhet med den samhällsvetenskapliga forskningslitteraturen:

Strindberg var väl inläst på sin tids samhällsvetenskapliga litteratur. Genom att studera en rad olika skrifter hade han börjat få en social syn på tillvaron samt lagt sig till med en samhällsvetenskaplig terminologi ('överklass', 'underklass', 'institution' och så vidare). Han hade arbetat sig igenom de viktigaste verken av Tocqueville, Rousseau och Montesquieu, vilka idag ses som föregångare till den moderna sociologin. Han hade också läst många verk av personer som identifierade sig som sociologer, särskilt Auguste Comte och Herbert Spencer.⁶²

Denna beläsenhet tar Strindberg tillvara på i *Bland franska bönder*. Den ovannämnde Spencer – som bland annat skriver *Principles of Sociology* (1874–1896) och är en av sociologiämnets tidiga portalfigurer under 1800-talet, men som av förklarliga skäl framför allt är känd idag för sitt socialdarwinistiska tänkande – går Strindberg i kritisk dialog med i sina summerande slutsatser.⁶³ ”Om utveckling, enligt Spencer, skulle vara rörelse från homogent till heterogent, så måste det nuvarande europeiska samhället vara särdeles utvecklat”,⁶⁴ stipulerar Strindberg retoriskt, varpå han problematiserar Spencers syn på saken:

Utvecklingens heterogenitet synes tvärtom slutligen ha fört alla de heterogena elementen i strid mot varandra, så att någon resultat av kraftkomponenterna börjar synas tveklaktig. Sålunda har man i samma samhälle klassernas strid; de högres och lägres strid; de olika bildningsgradernas, religionernas, filosofiska skolornas, ekonomiska bekännarnes, nationaliteternas, kapitalisternas och arbetarnes, konservativa och liberales, de båda könsens strid, och mitt opp i alltsammans nationen delad i två läger land och stad. Är det nu lyckligt att när den ena medborgaren öppnar munnen att tala, den andra icke förstår hans språk, att när den ena folkläraren, prästen, skall förkunna sin sanning, den andra måste säga det är icke sant, att när ett politiskt parti arbetar på en gruppys lycka det måste bli den andra gruppens olycka? Jo, säger optimisten, genom strid går det hela framåt. Det hela går framåt, men individerna slitas itu. 'Operationen lyckades, och patienten dog.'⁶⁵

Så undergräver Strindberg den utvecklingstanke som Spencer formulerar, eftersom ”[d]et hela går framåt, men individerna slitas itu”. Det moderna samhället, menar Strindberg, präglas av söndring, splittring, konflikt – inte av den individuella tillfredsställelse som man skulle kunna förvänta sig att välståndet och urbaniseringen skulle medföra. Spencers idé om att ”[e]volution can end only in the establishment of the greatest perfection and the most complete happiness” är inte sammanhängande för den Strindberg som menar att ”begreppen utveckling och lycka icke sammanfalla”.⁶⁶ Den förres framsteg är den senares förfall.

Bland franska bönder är som så många andra av Strindbergs texter svår att genrebestämma.⁶⁷ Den ingår, skulle man kunna säga, i det som Per Stounbjerg i *Uro og urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa* (2005) kallar för den *orena skriften* hos Strindberg.⁶⁸ Enligt Stounbjerg präglas nämligen stora delar av Strindbergs författarskap av en överskridandets estetik, det vill säga ”en despekt for dominerende litterære og kulturelle smagsregimer og grænsedragninger”.⁶⁹ Till denna ”despekt” hör också det ”[m]angefoldet af diskurser” som genomsyrar Strindbergs texter, vilket inte minst gäller *Bland franska bönder*.⁷⁰ Här har nämligen Strindberg sociologiska anspråk, som vi redan har varit inne på, men boken är likväl genomförd som en reseskildring i reportageform,

och erinrar därför i det metodologiska hänseendet i lika hög grad om journalistik, antropologi och etnografi. Strindberg tycks likaså ha svårt att bestämma sig kring de vetenskapliga pretentionernas vara eller icke-vara. I ett uteslutet förord kan han till exempel påstå att *Bland franska bönder* ”göra icke anspråk på vetenskaplighet”, och att hans funktion som författare ”inskränker sig till tidningskorrespondentens blygsammare roll”.⁷¹ Samtidigt lyder detta verk i allt väsentligt under naturalismens idealiserande av den vetenskapliga precisionen, vilket märks av både i språket – till exempel i talet om en ”autopsi på verkligheten”⁷² – och i den till vetenskapen närliggande kompositionen.

Denna estetiska komplexitet, med en mångfald av narrativa strategier, bidrar till att *Bland franska bönder* ”allows for a fascinating and contrarian reading of European modernity, and gives unexpected insights into emergent literary modernism”, för att citera Anna Westerståhl Stenport i *Locating August Strindberg's Prose. Modernism, Transnationalism, and Setting* (2010).⁷³ Därtill, menar jag, är textens ambivalens i sig ett uttryck för Strindbergs motvilja mot specialiseringen. I ett brev till den blivande medresenären Steffen likställer han att skriva vetenskapligt med att skriva ”tjockskalligt”: ”Ni vet att jag har skrivit vetenskapligt, men det kunde ingen läsa. Stil, färg, allt går förloradt när jag skall skriva så. Det blir torrt som snus och osammanhängande. Läsaren skall bättre få fram bilden af mina impressions än af *falska generaliseringar*, ty vetensk. är generalisering och alltså falskt”.⁷⁴ Det är mot bakgrund av sådana *estetiska* invändningar mot igelkottarna som Strindbergs förmenta avsaknad av vetenskapliga ambitioner i detta sammanhang ska förstås. Sanningsanspråken är nämligen på intet sätt frånvarande i *Bland franska bönder* bara för att den bär undertiteln ”Subjektiva reseskildringar”.⁷⁵ Den grundläggande ansatsen, som Strindberg förvisso avviker från vid några tillfällen, är som bekant ”att studera bönder”, vilket han gör bland annat ”genom tillförlitliga böcker, personliga meddelanden och erfarenheter”.⁷⁶ Vad han däremot vägrar är att genomföra studiet som en igelkott, det vill säga med ett specialiserat språk som omöjliggör arbetets avsikt ”att hållas mycket populärt så att det kan uppfylla sitt ändamål eller bli läst”, som han skriver i ett brev till Carl Snoilsky angående finansieringen därav.⁷⁷ Brevet till Snoilsky handlar faktiskt inte bara om den franska resan, utan om hela det övergripande projektet om den agrara klassen i Europa, och här synliggör Strindberg projektets mångdisciplinära, och inte uteslutande sociologisk-antropologiska karaktär, eftersom han talar om hur han kommer kunna få användning av sina redan inhämtade kunskaper om ”landtbruksteori, botanik, kemi, geologi, zoologi”.⁷⁸ Även samhällsvetaren Strindberg vill alltså inta en position som räv.

Låt oss till sist säga några ord om den reskamrat som Strindberg har med sig i den andra avdelningen i *Bland franska bönder*. Gustaf Steffen är vid det här laget bara i tjuugoårsaldern och agerar assistent på resan, efter att ha kommit i kontakt med Strindberg brevlades.⁷⁹ Deras relation blir inte långvarig, utan avbryts på grund av att Strindberg under och efter resan anklagar Steffen för stöld.⁸⁰ Vad som är av intresse i det kunskaphistoriska perspektivet är emellertid inte denna personliga konflikt, utan i stället vad som händer med Steffen senare i livet. Inte ens två decennier efter att ha förekommit som det unga ”resebiträdet”⁸¹ i *Bland franska bönder* ska han nämligen komma att bli Sveriges första professor i sociologi.⁸² Professuren han erhåller vid Göteborgs universitet år 1903 är dock delad mellan sociologi och nationalekonomi. Inrättandet av den första renodlade sociologiska professuren – när man alltså inte längre gör gemensam sak med andra discipliner – dröjer nästan ytterligare ett halvt

sekel, då Torgny T:son Segerstedt tillträder sin kända post.⁸³ Det finns således ”en problematisk diskontinuitet” i den svenska sociologins historia, vilket idéhistorikern Per Wisselgren har påpekat.⁸⁴ Wisselgren tar fasta på den gängse uppfattningen att ”sociologin i Sverige i allt väsentligt är en efterkrigsprodukt”, och hur denna uppfattning förhåller sig till det faktum ”att den förste ämnesföreträdaren i Sverige hette Gustaf Steffen, inte Torgny Segerstedt”.⁸⁵ Även om den steffenska sociologins arvtagare är få, och disciplinens svenska skepnad etableras på allvar först med Segerstedt, så bör linjen bakåt mot Steffen inte negligeras, menar Wisselgren.⁸⁶ Sociologen Ingalill Eriksson formulerar denna poäng ännu mer distinkt. Hon menar att Steffen hör till ”[d]en svenska sociologins *dolda* historia [min kursivering]”, och talar likaså om det historiografiska ”osynliggörandet av den första pionjärtiden inom svensk sociologi”.⁸⁷

Oavsett hur medvetet eller omedvetet detta osynliggörande har varit så kan man med Wisselgren och Eriksson konstatera att Steffen de facto är en sociologisk pionjär i Sverige, och att han dessutom hör till samma generation som disciplinens internationellt sett största namn – däribland Durkheim, Simmel och Max Weber. Kvaliteten på Steffens sociologiska gärning går säkerligen att diskutera – måhända finns det goda skäl till att hans inomdisciplinära kanoniska ställning är så svag jämfört med såväl de ovan nämnda generationskamraternas som med Segerstedts – men man kan inte ta ifrån honom att ett verk som *Sociologi. En allmän samhällslära* (1910–1911) är det första av sitt slag på det svenska språket. Här teoretiserar Steffen utförligt kring den nya disciplinens epistemologiska grundvalar. ”Sociologiens föremål”, slår han fast, ”måste vara någon del av verkligheten, som ingen annan vetenskap har till speciell och huvudsaklig uppgift att utforska.”⁸⁸ Denna del av verkligheten är *det sociala*, och det är med detta begrepp som han positionerar den egna disciplinen gentemot de övriga vetenskaperna:

Sociologiens första uppgift kan icke vara någon annan än den, att sätta oss i stånd att urskilja de sociala företeelserna från alla andra företeelser. Det finnes ingen vetenskap före sociologien som haft denna uppgift. All annan samhällsvetenskap har haft och har till föremål enbart någon särskild form eller art av samhällsliv. Endast den vetenskap, för vilken alla former och alla arter av samhällsliv principiellt äro i någon mån föremål för den forskning, varpå det kommer an, kan och måste ställa frågan: varuti består över huvud det socialas väsen till skillnad från allt annat i tillvaron? I det sociologien besvarar denna fråga för egen del, besvarar den ett av all samhällsforskningens grundspörsmål och ger sålunda åt alla de speciella samhällsvetenskaperna – statskunskap, politisk historia, nationalekonomi, en del av etnografien, social antropologi, kriminologi, kyrkohistoria o.s.v. – en av deras oundgängliga grundvalar.⁸⁹

Steffens yrkesmässiga och intellektuella utveckling, som leder honom mot den sociologiska disciplinens etablering i Sverige – och likafullt mot dess epistemologiska legitimering i förhållande till andra discipliner, som här ovan – är synnerligen intressant i detta sammanhang, och berikar, menar jag, förståelsen av *Bland franska bönder*. Tidigare kunde vi se hur detta verk innehållsmässigt förebådar ett antal sociologiska klassiker, men episoden med Steffen visar att verket är förebådande även i det institutionella avseendet. Så blir Steffens assistentroll på Strindbergs resa en praktikplats på den bana som slutligen för honom till professuren.

Strindbergs (national)ekonomikritik. Från ”Lilla Katekesen För Underklassen” till *En blå bok*

I såväl ”Om det allmänna missnöjet” som *Bland franska bönder* kunde vi se prov på den samhällskritiske Strindbergs föresats att förändra sin tids sociala och ekonomiska ordning till förmån för en anti-urban agrarsocialism. I bägge verken kunde vi på så sätt utläsa en *ekonomikritik* hos Strindberg, en anarkistisk benägenhet att omkullkasta ekonomin såsom den för närvarande är organiserad. Det rör sig emellertid inte om en sådan romantisk ekonomikritik som Anders Mortensen skriver om i bland annat ”Diktens värde versus penningens. Om en ekonomikritisk strömning i romantisk och modernistisk diktning” (2006). Den senare sorten handlar nämligen om ”en särskild föreställning om poetiskt värde, om ett konstens och skönhets artegna värdesystem, som konkurrerar med ekonomins värdesystem”, medan Strindbergs ekonomikritik i de ovan anförda exemplen bygger på att ett ekonomiskt värdesystem (det industriellt urbana) måste ersättas av ett annat (det agrart socialistiska).⁹⁰ Strindberg delar inte den av romantiken präglade föreställningen om ”diktens särskilda och autonoma värde” som Mortensen talar om; tvärtom menar han vid denna tid ”att skönlitteratur är idealik”.⁹¹ Vad han däremot delar med den romantiska ekonomikritiken är avfärdandet av det tänkesätt och den akademiska disciplin med vilken det rådande ekonomiska värdesystemet legitimeras – nationalekonomin.⁹²

Den bästa inblicken i Strindbergs underminerande av nationalekonomin får man varken i ”Om det allmänna missnöjet” eller *Bland franska bönder*, utan i den politiska stridsskriften ”August Strindbergs Lilla Katekes För Underklassen”. Här är nämligen samhällskritiken så agiterande och revolutionär som den bara kan bli, vilket innebär att dess angrepp på nationalekonomin är mer explicit formulerad än på något annat ställe i författarskapet.⁹³ I katekesform skriver Strindberg på ett tämligen manikeiskt vis om hur samhället är ”[e]n samlevnadsform som utvecklats under inverkan av överklassens syfte att hålla underklassen under sig”.⁹⁴ Utifrån detta axiom utvecklar han en radikal kritik av den rådande ordningen – precis som i ”Om det allmänna missnöjet” och *Bland franska bönder* – vars beståndsdelar sägs vara just överklassen och underklassen, eller ”[d]e nyttiga och de onyttiga”, som han skriver med ett lika delar socialistiskt och fysiokratiskt inspirerat språkbruk.⁹⁵ Överklassen är enligt Strindberg ”[d]e tärande, de styrande” och underklassen ”[d]e närande, de styrda”.⁹⁶ Efter att ha antagit detta dualistiska sakförhållande övergår han till att på ett ideologikritiskt sätt analysera de medel som överklassen använder sig av för att förtrycka underklassen. Det handlar om religion, politik, lag, vetenskap, konst och moral, vilka tillsammans konstituerar vad man inom den marxistiska idétraditionen kanske skulle kalla ideologisk överbyggnad.⁹⁷ ”Alla dessa saker”, skriver nämligen Strindberg, ”hava utvecklats sig av mer eller mindre artificiella behov, men i det hela under överklassens kontroll och i syfte att gagna och stadfästa dess makt.”⁹⁸ Med ett sådant synsätt blir lagarna blott ”[ö]verklassens uppfinning att på så kallad laglig väg hålla underklassen under sig”, och moralen likaså ”[e]n rättskänsla som av överklassen disciplinerats i avsikt att narra underklassen till ett stillsamt levnadssätt”.⁹⁹ Det finns således ingen autonomi i de religiösa, politiska, juridiska, vetenskapliga, konstnärliga och moraliska uttrycken. De är alla avhängiga överklassen och dess förtryckande praktiker.¹⁰⁰

Mot bakgrund av en sådan politisk analys är det föga förvånande att inte heller den nationalekonomiska disciplinen är skonad från granskning i ”Lilla Katekesen För

Underklassen”. Den kommer på tal jämte filosofi, historia, estetik och naturvetenskap i ett avsnitt där Strindberg argumenterar för att vetenskapens väsen inte är den kunskapsproduktion som självbilden förtäljer om, utan snarare en mycket simplare och mer propagandistisk ideologiproduktion. Filosofi beskriver han till exempel som ”[e]tt sökande efter sanningen”, men med det väsentliga förbehållet att ”överklassen betalar filosoferna för att de endast skola upptäcka behagliga sanningar”.¹⁰¹ Historia beskriver han på ett motsvarande sätt som ”[b]erättelsen om det förflutna, försåvitt det framställes i en för överklassen förmånlig dager”.¹⁰² Det är emellertid ekonomiämnet som han ägnar mest utrymme åt att sabla ned, och det är dessutom med den ekonomikritiska diskussionen som avsnittet om vetenskaperna inleds. Det torde bero på att nationalekonomin, enligt Strindberg och otaliga andra ekonomikritiker, är den primära disciplin med vilken det kapitalistiska samhällets falska epistemologiska grundvalar konstrueras.¹⁰³ ”Vad är ekonomi?”, frågar han sig först retoriskt. Svaret: ”En vetenskap uppfunnen av överklassen för att komma åt frukten av underklassens arbete”.¹⁰⁴ Med denna kärnfulla sentens sammanfattar Strindberg sin fysiokratisk-socialistiska samhällssyns ekonomikritiska implikationer. Den nationalekonomiska disciplinens existensberättigande och vetenskapliga värde är obefintligt, menar han, eftersom ”[e]konomisterna av överklassen säga nog att kapital är samlat arbete, men de akta sig väl för att säga vems arbete som är samlat”.¹⁰⁵ I stället för att säga sanningen om samhällsekonomin – det vill säga att kapital förutsätter arbete, varför ”[a]raben i öknen som hittar en påse guld svälter ihjäl”¹⁰⁶ – så ägnar sig ekonomerna åt lögn om att det är kapitalisten, inte arbetaren, som är motorn i ekonomin. Nationalekonomin blir på så sätt ett slags kontraindikator för Strindberg; dess försanthållanden står i direkt motsats till den egentliga sanningen.

Den bristande vetenskapligheten i nationalekonomin återkommer Strindberg till på flera andra ställen. I artikeln ”Tag och Läs!” (1884), som består av en rekommenderande litteraturförteckning, talar han till exempel om den franske socialisten Benoît Malons *La question sociale* (1876) som ”[d]räper hela den gamla s.k. vetenskapliga national-ekonomien”.¹⁰⁷ Malons ekonomikritiska bok åskådliggör alltså nationalekonomins så kallade vetenskaplighet, menar Strindberg, och därmed hur disciplinens anspråk saknar förankring i verkligheten. Sådana tankefigurer går igen även hos den sene Strindberg. Även i detta hänseende finns det alltså en kontinuitet i författarskapet – helt i linje med konstanten som föreligger vad gäller det mångdisciplinära vetenskapliga engagemanget. Ekonomikritiken försvinner således inte bara för att författarskapet går in i nya skeden. Det är till exempel ingen slump att den samtidigt han så våldsamt angriper i den satiriska romanen *Svarta fanor* (1907) karakteriseras som ”en praktisk nationalekonomisk tid”.¹⁰⁸ Inte heller är det någon nyck när han i *En blå bok* talar om hur hedningarna, vilka ”man [kan] tratta i vad helst som är falskt”, också har blivit lurade att tro på ”nationalekonomiens misstag”, eller när han så sent som 1910 skriver i en artikel att han inte bekänner sig ”till någon nationalekonomisk sekt, då varje teori hastigt måste böja av för verkliga förhållandens växlande vindkast [min kursivering]”.¹⁰⁹ Det rör sig tvärtom bara om variationer på samma ekonomikritiska tema som i ”Lilla Katekesen För Underklassen”. Strindbergs samhällsvetenskapliga stämning är intakt. Allt går igen.¹¹⁰

Noter

- 1 Den föreliggande artikeln bygger vidare på det kunskapshistoriska forskningsprojekt som skisseras i Andreas Tranvik, ”En räv bland igelkottar. Några tankar om Strindberg och vetenskaperna”, i *Strindbergiana. Trettiosjunde samlingen utgiven av Strindbergssällskapet*, Cecilia Carlander red. (Stockholm: Strindbergssällskapet, 2022), 99–117. Jfr även idem, ”Den anakronistiska kunskapen. Anteckningar om Strindberg vid vetandets gränser”, *Hjärnstorm* 150 (2022), 63–69.
- 2 Se t.ex. Sten Selander, ”Det naturvetenskapliga inslaget i Strindbergs *I havsbandet*”, otryckt uppsats, Kungliga biblioteket, Sten Selanders samling (SE S-HS L266:1) (1922); idem, ”Strindberg och naturvetenskaperna under infernotiden t.o.m. år 1896”, otryckt uppsats, Kungliga biblioteket, Sten Selanders samling (SE S-HS L266:1) (1922); Gunnar Brandell, *Strindbergs Infernokris* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1950), *passim*; Per Stam, ”Det Stora Verket. Perspektiv på naturvetenskap, alkemi och okultism i *Inferno* och *Legender*”, i *20 x Strindberg. Vänbok till Lars Dahlbäck*, Margareta Brundin et al. red. (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2003), 150–173; Ann-Charlotte Gavel Adams, ”Vetenskap och manlighet”, i *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, Anna Cavallin och Anna Westerståhl Stenport red. (Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Sympo-sion, 2006), 69–79; Jan Balbierz, ”’Die Welt als Wille und Verstellung’. Strindbergs naturvetenskapliga narrationer i *Jardin des Plantes*, *En blå bok* och *Gröna Säcken*”, *Tijdschrift voor Skandinavistiek* vol. 31 (2010:1), 63–77; Henrik Johnsson, *Det oändliga sammanhanget. August Strindbergs ockulta vetenskap* (Stockholm: Malört Förlag, 2015), *passim*.
- 3 Se t.ex. Harry V. E. Palmblad, *Strindberg’s Conception of History* (New York: Columbia University Press, 1927), *passim*; Stig Welinder, *Strindberg som arkeologikritiker* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994), *passim*; Conny Svensson, *Strindberg om världs-historien* (Hedemora: Gidlunds Förlag, 2000), *passim*; Freddie Rokem, ”Secret Codes. Strindberg and the Dead Languages”, i *August Strindberg and the Other. New Critical Approaches*, Paul Houe, Sven Hakon Rossel och Göran Stockenström red. (Amsterdam: Rodopi, 2002), 43–55; Jan Balbierz, ”Strindberg bland hieroglyfer”, i *Strindbergiana. Tjugonde samlingen utgiven av Strindbergssällskapet*, Birgitta Steene red. (Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2005), 27–50.
- 4 Från den sociologiska forskningsfronten kan man visserligen nämna Richard Swedberg, ”August Strindberg. Författaren som sociolog”, i *Sociologi genom litteratur. Skönlit-teraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*, Christofer Edling och Jens Rydgren red. (Lund: Arkiv Förlag, 2015), 293–302. Detta antologikapitel fungerar som en välformulerad introduktion till Strindberg och samhällsvetenskaperna, men det rör sig om en mycket summarisk redogörelse, varför det finns goda skäl att fördjupa tankegångarna däri. Ett annat nämnvärt undantag i forskningen är Anna Westerståhl Stenport, ”Money Metaphors and Rhetoric of Resource Depletion. *Creditors* and Late-Nineteenth-Century European Economics”, i *The International Strindberg. New Critical Essays*, Anna Westerståhl Stenport red. (Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 2012), 145–166.
- 5 Den idéanalytiska och idéhistoriska litteraturforskningen grundar sig, menar jag, i ”a refusal to adhere to the classic Platonic distinction between poets and philosophers”. Se Andreas Tranvik, ”Dialectic of Two Cultures. Edward Albee, C. P. Snow, and *Who’s Afraid of Virginia Woolf?* as Dramatized Epistemology”, *Partial Answers. Journal of Literature and the History of Ideas* vol. 21 (2023:1), 92. I korta drag fordrar sådana läsarter således ett identifierande och ett historiserande av litteraturens idémässiga innehåll och sammanhang, vilket förutsätter undersökningar också av intertextuella idé- och litteraturhistoriska samband. Begreppet kunskapshistoria betecknar därtill ett historievetenskapligt fält inriktat mot just kunskapen – i vid mening – och dess plats i historien. För vidare läsning

- om detta, se t.ex. Johan Östling, "Vad är kunskapshistoria?", *Historisk tidskrift* vol. 135 (2015:1), 109–119.
- 6 Karin Aspenberg, *Strindbergs värld. En tematisk författarskapsläsning* (Lund: Ellerströms Förlag, 2012), 11f.
 - 7 Se t.ex. Ralf Dahrendorf, "Social Science", i *The Social Science Encyclopedia*, Adam Kuper och Jessica Kuper red. (London: Routledge & Kegan Paul, 1985), 784f.
 - 8 "Man kunde [...] säga att det vi i dag kallar samhällsvetenskaper [...] har rätt stora likheter med vad Aristoteles kallade praktiska vetenskaper", påpekar idéhistorikern Sven-Eric Liedman, men tillägger därpå att "[v]i förstår [...] inte de gränser som i dag dras kring samhällsvetenskaperna genom att gå tillbaka ända till Aristoteles. Att utskilja en särskild grupp ämnen som varken har med naturvetenskaperna eller humaniora att skaffa är en sen företeelse, knappast äldre än 1900-talet. För att förstå hur och varför den växer fram behöver man inte söka sig längre än till 1800-talets och möjligen det sena 1700-talets historia." Se dennes *Arbetsfördelning, självmord och nytta. Några blad ur samhällsvetenskapernas historia från Adam Smith till Milton Friedman* (Örebro: Högskolan i Örebro, 1980), 1. För vidare läsning om samhällsvetenskapernas begreppshistoriska sammanhang under 1800-talet (och delvis även under sent 1700-tal), se t.ex. Peter R. Senn, "The Earliest Use of the Term 'Social Science'", *Journal of the History of Ideas* vol. 19 (1958:4), 568ff.; Fred R. Shapiro, "A Note on the Origin of the Term 'Social Science'", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* vol. 20 (1984:1), 20ff. För vidare läsning om institutionaliseringen av samhällsvetenskapliga discipliner under 1800- och 1900-talen, se även bidragen i *Discourses on Society. The Shaping of the Social Science Disciplines*, Peter Wagner, Björn Wittrock och Richard Whitley red. (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991).
 - 9 "An entity called 'society' became an object of scientific study during the nineteenth century. [...] While the gregariousness of human life can be traced to almost any point in intellectual history, there is nevertheless some validity to the claim of novelty on the part of these sciences, a validity that hinges to a considerable extent on the existence of the new object 'society'." Se Peter Wagner, *A History and Theory of the Social Sciences. Not All That is Solid Melts into Air* (London: SAGE Publications, 2001), 128.
 - 10 Jfr Svante Nordin, *Det politiska tänkandets historia* (Lund: Studentlitteratur, 1999), *passim*.
 - 11 Seymour Martin Lipset, "Politics and the Social Sciences: Introduction", i *Politics and the Social Sciences*, Seymour Martin Lipset red. (New York: Oxford University Press, 1969), ix.
 - 12 Jfr Tranvik, "En räv bland igelkottar", 101f.
 - 13 Wagner, *A History and Theory of the Social Sciences*, 1.
 - 14 Jfr Peter Burke, *The Polymath. A Cultural History from Leonardo da Vinci to Susan Sontag* (New Haven: Yale University Press, 2020), 127–169.
 - 15 Jfr Tranvik, "En räv bland igelkottar", 102ff.
 - 16 *Ibid.*, 108.
 - 17 *Ibid.*, 108.
 - 18 Martin Kylhammar, *Maskin och idyll. Teknik och pastoral ideal hos Strindberg och Heidenstam* (Malmö: Liber Förlag, 1985), 46.
 - 19 August Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 4, Torsten Eklund red. (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1954), 35.
 - 20 "Strindberg [rättar] definitivt in sig i ledet av svenska rousseauaner som Thorild, göterna, Almqvist och Rudenschöld", menar Edqvist i sin läsning av "Om det allmänna missnöjet". Hos Kylhammar är den influenshistoriska linjen till Rousseau inte fullt så explicit formulerad, men han poängterar likväl att Strindberg "kom att ingå i en bred västerländsk tradition, som betonat industrialismens och teknikens alienerande och mekaniserande effekter". Se Sven-Gustaf Edqvist, *Samhällets fiende. En studie i Strindbergs anarkism till*

- och med Tjänstekvinnans son (Stockholm: Tidens Förlag, 1961), 242; Kyllhammar, *Maskin och idyll*, 65.
- 21 August Strindberg, ”Om Det Allmänna Missnöjet, Dess Orsaker och Botemedel”, i *Samlade verk* vol. 17, Hans Lindström red. (Stockholm: Norstedts Förlag, 2003), 14.
- 22 ”Som en grundläggande orsak till samhällets olyckliga utveckling”, påpekar Sven-Gustaf Edqvist, ”utpekas den för långt drivna arbetsdelningen [min kursivering].” Se Edqvist, *Samhällets fiende*, 241.
- 23 Strindberg, ”Om Det Allmänna Missnöjet”, 16.
- 24 Edqvist skriver angående Strindbergs analys av arbetsdelningen att ”[p]å det sociala området återspeglas denna i indelningen i samhällsklasser, ett system som främjar gruppintressen och hindrar överblick och objektivitet”. Se Edqvist, 241.
- 25 Strindberg, ”Om Det Allmänna Missnöjet”, 68.
- 26 *Ibid.*, 17.
- 27 *Ibid.*, 17.
- 28 För vidare läsning om fysiokraterna, se t.ex. Philippe Steiner, ”Physiocracy and French Pre-Classical Political Economy”, i *A Companion to the History of Economic Thought*, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle och John B. Davis red. (Malden, Mass.: Blackwell Publishing, 2003), 61–77.
- 29 Elizabeth Fox-Genovese, *The Origins of Physiocracy. Economic Revolution and Social Order in Eighteenth-Century France* (Ithaca: Cornell University Press, 1976), 9.
- 30 Så skriver t.ex. den inflytelserika och med Strindberg samtida nationalekonomen Alfred Marshall angående fysiokraterna att ”their work has but little direct value”. Smiths gärning beskriver han i sin tur som ”the greatest step that economics has ever taken”, varför Smith ”might [...] have a claim to be regarded as the founder of modern economics”. Se dennes *Principles of Economics*, tredje upplagan (London: MacMillan & Co., 1895), 56f. För ett nutida exempel, se även Paul A. Samuelson och William D. Nordhaus, *Economics*, nittonde upplagan (Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2010), 30 och 718f.
- 31 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* vol. 1, R. H. Campbell, A. S. Skinner och W. B. Todd red. (Oxford: Clarendon Press, 1976), 13–24.
- 32 ”The greatest improvement in the productive powers of labour, and the greater part of the skill, dexterity, and judgment with which it is any where directed, or applied, seem to have been the effects of the division of labour.” *Ibid.*, 13.
- 33 *Ibid.*, 22.
- 34 *Ibid.*, 15.
- 35 *Ibid.*, 21f.
- 36 *Ibid.*, 25; Strindberg, ”Om Det Allmänna Missnöjet”, 16.
- 37 Notera dock att även Smith, som i huvudsak anser arbetsdelningen vara en produktiv sak, också identifierar vissa andliga problem som den medför. Om ”[t]he man whose whole life is spent in performing a few simple operations” skriver han t.ex. det följande: ”The uniformity of his stationary life naturally corrupts the courage of his mind, and makes him regard with abhorrence the irregular, uncertain, and adventurous life of a soldier. It corrupts even the activity of his body, and renders him incapable of exerting his strength with vigour and perseverance, in any other employment than that to which he has been bred. His dexterity at his own particular trade seems, in this manner, to be acquired at the expense of his intellectual, social, and martial virtues.” Smith vidhåller emellertid att ”in every improved and civilized society this is the state into which the labouring poor, that is, the great body of the people, must necessarily fall, unless government takes some pains to prevent it”. Se Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* vol. 2, R. H. Campbell, A. S. Skinner och W. B. Todd red. (Oxford: Clarendon Press, 1976), 782.

- 38 Strindberg, "Om Det Allmänna Missnöjet", 31.
- 39 Ibid., 16.
- 40 Ibid., 26.
- 41 Ibid., 29.
- 42 Ibid., 61.
- 43 Ibid., 34.
- 44 Ibid., 35.
- 45 För vidare läsning om denna, se t.ex. Ian Hesketh, "The Enlarging Horizon. Henry Thomas Buckle's Science of History", i *The Science of History in Victorian Britain. Making the Past Speak*, andra upplagan (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2016), 13–33.
- 46 Strindberg, "Om Det Allmänna Missnöjet", 12.
- 47 Aleksis Petersen-Studnitz, "August Strindberg som Socialfilosof", *Nationalökonomisk Tidskrift* vol. 23 (1885), 160–176.
- 48 August Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 5, Torsten Eklund red. (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1956), 233.
- 49 Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 4, 315.
- 50 Ibid., 329f.
- 51 Ibid., 330.
- 52 För en utförligare introduktion av *Bland franska bönder* än den som följer i denna artikel, se även Elie Poulénard, "Among French Peasants", i *Essays on Strindberg*, Carl Reinhold Smedmark red. (Stockholm: J. Beckmans Bokförlag, 1966), 109–128.
- 53 För kopplingen Steffen visavi Schilf, se t.ex. Hans Lindström, *Hjärnornas kamp. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotalsdiktning* (Uppsala: Uppsala universitet, 1952), 165ff.
- 54 Denna konflikt accentueras redan i "Om det allmänna missnöjet": "[S]taten håller på att slitas i stycken av de två snart sagt fientliga makter den har inom sig: land och stad." Se Strindberg, "Om Det Allmänna Missnöjet", 68.
- 55 August Strindberg, *Bland franska bönder*, i *Samlade verk* vol. 23, Per Erik Ekholm red. (Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag, 1985), 13.
- 56 Ibid., 15.
- 57 Strindberg, "Om Det Allmänna Missnöjet", 62.
- 58 Gunnar Brandell, *På Strindbergs vägar genom Frankrike* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1949), 11.
- 59 Jfr Karl Marx, "Marx om Feuerbach", i Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, Bertil Wagner övers. (Stockholm: Arbetarkulturs Förlag, 1942), 82: "Filosoferna har endast på olika sätt förklarat världen, men vad det gäller är att förändra den."
- 60 Strindberg, *Bland franska bönder*, 183.
- 61 För vidare läsning om staden som sociologiskt problem, se t.ex. Anthony Giddens och Philip W. Sutton, "Cities and Urban Life", i *Sociology*, sjätte reviderade upplagan (Cambridge: Polity Press, 2009), 206–245.
- 62 Swedberg, "August Strindberg", 295.
- 63 I allmänhet är dock Strindbergs förhållande till Spencer inte nödvändigtvis kritiskt. På ett ställe omnämner han den senare tvärtom som en "stortänkare". Se August Strindberg, "Likställighet och Tyranni", i *Samlade verk* vol. 17, 232.
- 64 Strindberg, *Bland franska bönder*, 163.
- 65 Ibid., 163.
- 66 Herbert Spencer, *First Principles* (London: Williams & Norgate, 1862), 486; Strindberg, *Bland franska bönder*, 163.

- 67 Jfr dock Anna Westerståhl Stenport, *Locating August Strindberg's Prose. Modernism, Transnationalism, and Setting* (Toronto: University of Toronto Press, 2010), 62, som argumenterar för att "[i]n terms of genre definition, *Among French Peasants* is largely ethnographic", och som likaledes påpekar att "[e]thnography was a field associated with modern forms of inquiry and representation in Scandinavia at this time, and Strindberg conceived of his own writing as instrumental in developing the genre".
- 68 Per Stounbjerg, *Uro og urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa* (Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2005), *passim*.
- 69 Ibid., 241.
- 70 Ibid., 245.
- 71 Strindberg, *Bland franska bönder*, 221.
- 72 Ibid., 221.
- 73 Westerståhl Stenport, *Locating August Strindberg's Prose*, 55.
- 74 August Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 6, Torsten Eklund red. (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1958), 33.
- 75 "Strindberg ville, då han den 30 augusti 1886 lämnade Basel för att anträda sin resa på den franska landsbygden, göra så vetenskapliga iakttagelser som möjligt", poängterar Gunnar Brandell, som dock talar om en "kvasivetenskaplighetens tvångströja" hos Strindberg, eftersom framställningen "är endast skenbart objektiv". Se Brandell, *På Strindbergs vägar genom Frankrike*, 12.
- 76 Strindberg, *Bland franska bönder*, 133 och 166.
- 77 Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 5, 236.
- 78 Ibid., 236.
- 79 För vidare läsning om deras korrespondens, se t.ex. Staffan Björck, "Strindberg till Steffen. En brevsvit citerad", *Svensk litteraturtidsskrift. Utgiven av Samfundet De Nio* vol. 9 (1946), 65–72.
- 80 Se t.ex. Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen. Samhällsteoretiker och idépolitiker* (Göteborg: Akademiförlaget/Gumperts, 1960), 26ff.
- 81 Strindberg, *Bland franska bönder*, 85, 134 och 153.
- 82 Lilliestam, *Gustaf Steffen*, 84–91.
- 83 För att citera Segerstedt själv: "Det var 1947 som den första självständiga professuren i sociologi inrättades här i landet. Jag blev dess första innehavare." Se Torgny Segerstedt, "Svensk sociologi förr och nu", i *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*, Katrin Fridjonsdóttir red. (Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1987), 11.
- 84 Per Wisselgren, "Sociologin som inte blev av. Gustaf Steffen och tidig svensk socialvetenskap", *Sociologisk forskning* vol. 34 (1997:1–2), 75.
- 85 Ibid., 75.
- 86 "Trots [...] Steffens diskutabla framgång som sociolog vill jag [...] ändå hävda att han har haft åtminstone indirekt betydelse i den svenska sociologins och samhällsvetenskapens historia." Ibid., 111.
- 87 Ingalill Eriksson, "Den svenska sociologins dolda historia – fallet Gustaf Steffen", *Sociologisk forskning* vol. 31 (1994:3), 44.
- 88 Gustaf Steffen, *Sociologi. En allmän samhällslära* vol. 1 (Stockholm: Hugo Gebers Förlag, 1910), 9.
- 89 Ibid., 10.
- 90 Anders Mortensen, "Diktens värde versus penningens. Om en ekonomikritisk strömning i romantisk och modernistisk diktning", i *Litteraturens värde – Der Wert der Literatur*, Antje Wischmann, Eva Hættner Aurelius och Annegret Heitmann red. (Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2006), 56. Mortensen tar dock upp ett annat Strindberg-exempel som passar desto bättre in i den specifika ekonomikritiska ström-

- ning han vill diskutera, nämligen en passage i *Till Damaskus II* (1898) där ”drömmen om att destabilisera en orättfärdig ekonomisk ordning genom alkemistiskt guldmakeri, alltså att iscensätta det stora attentatet mot guldmyntfoten” gestaltas (57).
- 91 Ibid., 70; Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 5, 239.
- 92 Jfr Mortensen, ”Diktens värde versus penningens”, 60f.
- 93 Strindberg benämner själv denna skrift som ”en agitationsbok”. Olof Lagercrantz läser den likaså som ett exempel på Strindbergs sätt att smida ”ordvärjor som är lika brukbara idag som då”, varför han anser att budskapet ”inte [är] mindre subtilt än Herbert Marcuses analyser av de styrmedel de härskande begagnar för dem som behärskas”. Se Strindberg, *August Strindbergs brev* vol. 5, 302; Olof Lagercrantz, *August Strindberg* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1979), 136.
- 94 August Strindberg, ”August Strindbergs Lilla Katekes För Underklassen”, i *Samlade verk* vol. 17, 155.
- 95 Ibid., 155. Socialismen och fysiokratismen kan vara svår att skilja åt hos den Strindberg som framträder i ”Lilla Katekesen För Underklassen”. Den socialistiska (men inte marxistiska) dikotomin överklass-underklass blir hos honom mer eller mindre synonym med den fysiokratiska skiljelinjen gällande de improduktiva och de produktiva. Jfr Erik Hedén, *Strindberg. En ledtråd vid studiet av hans verk* (Stockholm: Bokförlaget Nutiden, 1921), 139: ”Det var särskilt två av socialismens grundtankar som Strindberg med sin lidelsefulla naturs eld omfattade. Den ena var angreppet på den enskilda äganderätten med allt vad som därav följer, både arvsrätten och äganderättskänslan inom äktenskapet. Den andra var motsättningen mellan underklass och överklass. Strindberg hade lärt dessa då helt nya termer – förut hade man sagt arbetsklass och herrskapsklass eller dylikt – av Quiding, men det var han själv som skaffade dem burskap i språket och gjorde dem så ytterligt vanliga som de blivit. Dessa termer äro ju icke marxistiska. Den marxistiska skiljelinjen går mellan proletärer och borgare, lämnar alltså bönderna på den fientliga sidan. Strindberg däremot tog naturligtvis bönderna med på den rätta sidan, på underklassens.”
- 96 Strindberg, ”Lilla Katekesen För Underklassen”, 156.
- 97 Jfr Jorge Larraín, ”Base and Superstructure”, i *A Dictionary of Marxist Thought*, Tom Bottomore red. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983), 42ff.
- 98 Strindberg, ”Lilla Katekesen För Underklassen”, 156.
- 99 Ibid., 161 och 167.
- 100 Jfr Edqvist, *Samhällets fiende*, 273, som påpekar att ”[d]e medel som överklassen använder för att styra angavs ursprungligen, konkretare och skarpare än i den tryckta versionen, vara ’Lögn, bedrägeri, vidskepelse, värnepligt, stående arméer och fångelser’”.
- 101 Strindberg, ”Lilla Katekesen För Underklassen”, 165.
- 102 Ibid., 165.
- 103 Den kanske vanligaste anklagelsen mot nationalekonomin, och i synnerhet mot den länge förhärskande neoklassiska teoribildningen, är att den bär på ideologiska undertoner i form av liberala premisser. Så skriver t.ex. vetenskapshistorikern Robert N. Proctor att ”[t]he ideology of the neoclassical system lies in its implicit (sometimes explicit) acceptance of the market economy as the natural economy”. Se dennes *Value-Free Science? Purity and Power in Modern Knowledge* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), 199.
- 104 Strindberg, ”Lilla Katekesen För Underklassen”, 163.
- 105 Ibid., 164.
- 106 Ibid., 163.
- 107 August Strindberg, ”Tag och Läs!”, i *Samlade verk* vol. 17, 216.
- 108 August Strindberg, *Svarta fanor*, i *Samlade verk* vol. 57, Rune Helleday red. (Stockholm: Norstedts Förlag, 1995), 7.

- 109 August Strindberg, *En blå bok II*, i *Samlade verk* vol. 66, Gunnar Ollén red. (Stockholm: Norstedts Förlag, 1999), 863; idem, "Ackaparörer eller Plantage-Ägare", i *Samlade verk* vol. 71, Conny Svensson red. (Stockholm: Norstedts Förlag, 2004), 133.
- 110 Denna avslutande devis hämtar jag naturligtvis från Strindberg själv, och även den förekommer kongenialt nog på flera ställen i författarskapet. Så t.ex. i *Till Damaskus I* (1898), där huvudpersonen Den Okände anser att livet är en enda serie upprepningar: "Varför går allting igen ... och lik, och tiggare och dårar och människoöden och barndomsminnen – – – Kom härifrån, ut: låt mig vara er befriare från detta helvete!" Se August Strindberg, *Till Damaskus I*, i *Samlade verk* vol. 39, Gunnar Ollén red. (Stockholm: Norstedts Förlag, 1991), 53.